

SIMONA ŠKRABEC

El Congrés del PEN a Dubrovnik el 1933

O com tractar un present que ja se sabia part de la història

...T'esforces per retenir en la memòria els contorns de totes les empremtes –trepitjar la neu verge, les cançons velles, el conyac a l'horabaixa, les petites ciutats blanques amb els seus castells i les torratxes, l'olor de les tardes de diumenge, el riu que s'escola sota els ponts de granit. Tanmateix tot se t'escapa. I aquí, sota el cel buit que pertany a les tribus antigues que mai has sentit anomenar, s'acaba el teu viatge. Jo, en canvi, sempre regresso. Tu no. Heus aquí la diferència.

ALEŠ DEBELJAK, 1990

No se sap amb exactitud qui va participar al congrés internacional dels PEN clubs¹ que va tenir lloc del dilluns 25 al divendres 28 de maig de 1933 a Dubrovnik.

Simona Škrabec és escriptora, crítica literària i traductora. Recentment ha publicat *Una pàtria prestada. Lectures de fragilitat en la literatura catalana* (PUV). És autora, així mateix, de *L'estirp de la solitud* (IEC) i *L'atzar i la lluita* (Afers). Va coordinar, juntament amb Arnau Pons, *Carrers de frontera* (IRL), una obra sobre les relacions entre les cultures catalana i alemanya. A hores d'ara és professora de Literatura Catalana a la UOC. Una primera versió d'aquest text va ser presentada al seminari internacional, organitzat per la Universitat Oberta de Catalunya, *Polítiques de l'esperit: internacionalització de la modernitat hispànica en la primera meitat del segle XX*, que va tenir lloc al Palau Macaya de Barcelona el 30 de novembre de 2017

¹ Fundada el 1921 per Catharine Amy Dawson Scott, l'organització va tenir d'entrada un marcat caràcter de *dinning society*. Però tal com indica precisament el congrés de 1933, el PEN ben aviat va perdre aquest aire de glamur buit i es va convertir en una institució amb capacitat

La llista completa dels participants és segurament impossible de reconstruir. Branko Matan, al seu recopilatori sobre el congrés històric de 1933, informa: «Primer de tot, he hagut d'afrontar el fet que els arxius o bé s'han perdut o bé resultaven inaccessibles. Els arxius del PEN Club croat ja no existeixen perquè —cito aquí un altre cronista— van ser destruïts pels membres del club en el període entre 1941 i 1960 per por de represàlies».²

Era justificada la por de les persones que van destruir aquests materials? Indico aquí només un grapat de dades fredes que ens poden traslladar a l'atmosfera de la qual estem parlant. Comencem amb el màxim responsable de l'organització de l'esdeveniment: «El president del centre serbi del PEN no era cap altre que Svetislav Stefanović, bon coneixedor d'alemany i d'anglès, i futur *Kulturträger* en el govern col·laboracionista de Ljotić i Nedić que va ser afusellat al final de la Segona Guerra Mundial com a traïdor».³ També Mirko Kus-Nikolajev, traductor croat d'Ernst Toller, estigué «des del 1941 fins al 1951 sota l'amenaça permanent i molt realista d'execució. Arran del suïcidi de Toller el 22 de maig de 1939 a Nova York, Kus-Nikolajev va somriure amargament al llegir que l'escriptor s'hauria llevat la vida per “una malaltia incurable” i va apuntar: “Va decidir sortir de la vida perquè la vida el va deixar exhaust. És possible que sigui oblidat? I per què no —només creia en l'home. I què és l'home avui?”».⁴

A més a més, *Speak Now or Never*, el volum editat per Matan sobre el congrés històric de 1933, és el resultat d'un altre congrés del PEN que es va celebrar també a Dubrovnik el 1993, de nou enmig d'una guerra, just després dels bombardeigs serbis de la ciutat: «El sol brillava, les cases no tenien teulada», va dir el poeta Slobodan Novak a un poeta americà i hi va afegir: «Els poetes entenen les absències».⁵ Matan apunta en el seu pròleg sobre els conflictes als Balcans dels anys noranta: «La guerra és un món de diàlegs encesos. La guerra és també un món en el qual ningú no escolta i ningú no és escoltat. Un món sorollós, caracteritzat per la sordesa total».

per crear potents xarxes internacionals, complicitats i compromís polític. Amb això, es va anar abandonant la denominació club. Avui el nom de l'organització és PEN International i connecta més de cent centres —i no clubs— autònoms arreu del món

² Branko MATAN (ed.), *Speak Now or Never. The 1933 Dubrovnik PEN Club Congress, Zagreb/Dubrovnik, Most/The Bridge*, 1993, p. 10

³ Predrag MATVEJEVIĆ, «The Fiftieth Anniversary of the P.E.N. Congress in Dubrovnik», *The Bridge* [Zagreb] 1-2 (1984), pp. 57-60

⁴ MATAN (ed.), *Speak Now or Never*, cit., p. 151

⁵ Christopher MERRILL, *Only the nails remain. Scenes from the Balcan Wars*, Nova York, Rowan&Littlefield, 1999, p. 139

En aquest congrés del 1933, la delegació alemanya tampoc hi va assistir. El 15 de març de 1933, Gurt Heidenreich, president del centre alemany, va enviar un telegrama dient que no podien comprometre's a participar en un congrés en un país en guerra. Croàcia era un país on no hi havia llibertat de premsa i no es podia simplement donar-hi suport amb el gest de participar en una trobada internacional. De nou, als anys noranta es va produir aquell mateix missatge de l'any 1933: no és possible «alinejar-se amb cap bàndol en un conflicte polític per donar suport a una perspectiva política contra l'altra si es tracta d'un país estranger».⁶

LA IUGOSLÀVIA DE 1933

Un article entusiàstic sobre la figura de Louis Adamic⁷ explica la seva arribada als Estats Units d'aquesta manera: «va arribar sol, sense saber ni una paraula d'anglès, amb l'adreça d'un familiar llunyà a la butxaca, sense tenir cap pla definit més enllà de deixar-se endur per l'aventura. En aquell moment, no havia complert encara quinze anys».⁸ Adamic, però, es va espavilar ràpidament i va esdevenir un novel·lista prou conegut en la seva pàtria d'adopció. Als anys trenta, segons Henry Seidel Canby, va ser enviat a Iugoslàvia amb una beca de la Fundació Guggenheim amb les següents paraules: «vostè és un jove llest i espavilat, vagi allí i descobreixi per què Mussolini es fica amb aquesta bona gent i per què la dictadura de Belgrad no deixa a la població la possibilitat de governar-se com ells volen: i llavors torni per explicar-nos què hi està passant».⁹

I això és exactament el que va fer. Adamic i Canby, editor de la revista *The Saturday Review of Literature*, van ser presents al congrés de Dubrovnik. Canby va ser l'únic delegat del PEN de Nova York i és la persona que va portar preparada la proposta de resolució per ser aprovada per l'Assemblea General «que va evitar el naufragi de la conferència, com tants altres, davant els esculls del xovinisme. L'únic assumpte que havia de resoldre la conferència era la qüestió del xovinisme contra l'internacionalisme en literatura, tal com es va plantejar davant l'assemblea a causa dels esdeveniments relacionats amb la delegació del PEN Club de Berlín».¹⁰

⁶ MATAN (ed.), *Speak Now or Never*, cit., p. 10

⁷ Louis ADAMIC, *The Native's Return: an American immigrant visits Yugoslavia and discovers his old country*, Nova York, Council on Books in Wartime, 1939

⁸ Maurice HINDUS, «Louis Adamic», dins Henry Seidel Canby, '*The Native's Return*' by Louis Adamic, Nova York, Book-of-the-Month Club, February 1934, p. 4

⁹ Henry Seidel CANBY, '*The Native's Return*' by Louis Adamic, cit., pp. 1-3

¹⁰ ÍD., «The P.E.N. Club Conference», [Nova York] *The Saturday Review of Literature* (24-6-1933), dins Branko (ed.), *Speak Now or Never*, cit., p. 133

Vegem com descriu Adamic en la seva «Carta de Iugoslàvia»¹¹ les circumstàncies amb què es va trobar als Balcans: «Us he de recordar que el país està des de fa quatre anys sota una dictadura militar de caire feixista que afavoreix l'hegemonia del poder de Belgrad i té el suport del poder econòmic d'Europa [...] que vol erigir així una muralla contra Rússia i el comunisme». I afegeix la descripció estremidora de com funcionava en aquells anys la censura en tot el territori iugoslau, especialment severa amb les publicacions a Croàcia, on es troba també la ciutat de Dubrovnik:

A la manera dels Balcans, no hi ha cap llei establerta que defineixi la funció del censor; en cada ciutat, els textos es publiquen o no segons el parer del censor particular, però arreu el seu poder és il·limitat i l'exerceixen sempre que la situació local necessita ser controlada. El censor en cap de la ciutat de Zagreb, la capital de Croàcia, va dir en una ocurrència recent: «Puc confiscar el menú d'un restaurant, si vull».¹²

Per tot això, no ens ha d'estranyar que Ernst Toller, després de la seva decisiva actuació al congrés, fos portat literalment en braços durant la seva gira per ciutats com Belgrad i Zagreb.¹³ Els activistes estudiantils l'aclamaven com un exemple a seguir. Els iugoslaus aleshores ja patien una dictadura molt severa i per això van convertir Toller en un heroi que guiava també la seva lluita per les llibertats democràtiques i civils.

És a dir que el règim que s'estava gestant a Alemanya després de la presa de possessió d'Adolf Hitler com a canceller alemany el 30 de gener de 1933 no era pas l'única situació d'extrema gravetat al continent. Mussolini a Itàlia i el rei Alexandre I Karadžordžević a Iugoslàvia ja havien reduït les llibertats dels seus ciutadans d'una manera dràstica i amb l'ús d'una violència extrema.¹⁴

¹¹ Louis ADAMIC, «A Letter from Yugoslavia» [Nova York] *The Saturday Review of Literature* (27-5-1933), dins Matan (ed.), *Speak Now or Never*, cit., pp. 38-41

¹² Louis ADAMIC, «A Letter from Yugoslavia», cit., p. 39

¹³ Miroslav Krleža no va ser present a Dubrovnik, però sí que està documentada la trobada entre ell i Ernst Toller a Zagreb, en presència del seu traductor

¹⁴ El 6 de gener de 1929 el rei iugoslau va instaurar una dictadura, va suspendre la Constitució, i va canviar el nom del país; l'Estat dels Serbis, Croats i Eslovens (SHS) va passar a ser el Regne de Iugoslàvia. La ferma decisió del rei Alexandre era reduir la conflictivitat del jove estat a base d'una centralització forçosa, prohibint els partits polítics, dissolent el Parlament, suspent la Constitució i obligant la ciutadania a identificar-se amb una sola nació, la iugoslava. El rei Alexandre I va morir assassinat en un atemptat a Marsella el 9 d'octubre de 1934. El va succeir al tron el seu cosí Pau [Pavle] perquè el príncep hereu encara era menor d'edat. El príncep regent Pau va ser apartat per un colp d'estat després de la seva firma del Pacte Tripartit de les

Tot el que podem explicar aquí és fruit d'una reconstrucció feta no pas a partir dels documents originals, sinó a partir dels informes o de la correspondència d'algun dels delegats i dels articles publicats a la premsa. Les fonts obliguen a un veritable treball arqueològic, combinat amb perspicàcia detectivesca, ja que cada informador afegia o treia informacions que li semblaven importants d'acord amb l'opció política o ideològica que defensava. Fins i tot una informació tan bàsica com saber quantes persones van participar-hi i qui n'eren els delegats, varia enormement segons les fonts. Henry Seidel Canby va informar que el PEN tenia cinquanta-quatre centres en quaranta països i va donar la xifra de 400 delegats oficials i membres presents a Dubrovnik. Aquesta és la xifra més repetida també en altres reportatges, tot i que és difícil esbrinar quants d'aquests assistents ho van fer simplement com a públic, o bé eren autoritats invitades i acompanyants dels delegats.¹⁵

Dubrovačka Tribuna, el diari local, el 25 de maig de 1933 va citar generosament els noms dels delegats d'Eslovènia, Croàcia i Sèrbia. Aquesta última va ser la delegació més nombrosa i surt al diari amb una trentena d'autors amb nom i cognom, entre els quals destaquen el ja esmentat president Svetislav Stefanović —afusellat just després de la guerra per col·laboracionista— i autors que esdevindrien aviat referents internacionals com Ivo Andrić, Jovan Dučić i Desanka Maksimović. De croats, el diari en cita només vuit noms i entre ells, probablement, avui només reconeixeríem en l'àmbit internacional l'escultor Ivan Meštrović. Els delegats eslovens eren tots intel·lectuals de primer ordre, alguns força polititzats. En la delegació eslovena l'única persona internacionalment rellevant va ser l'escriptor, influent historiador de l'art i diplomàtic hàbil, Izidor Cankar.

Andrić, Dučić i Cankar van ser, doncs, part del cos diplomàtic de la «primera» Iugoslàvia, un estat creat amb enormes il·lusions després de la Gran Guerra i convertit, ja el 1933, en una dictadura opressora. Andrić va servir a Madrid com a vice-cònsol des d'abril del 1928 fins a juny del 1929. El resultat de la seva estada són els seus assaigs sobre Simón Bolívar i Francisco de Goya, que tanmateix no han estat encara traduïts a Espanya. La veritat és que a Andrić no és possible atribuir-li cap mena de rol actiu de transmissor cultural entre Espanya i la Iugoslàvia d'aleshores.

potències de l'Eix el 25 de març de 1941. El va succeir el fill d'Alexandre, Pere [Petar] II que formalment va abdicar tot just quan es va fundar la República Socialista Federativa de Iugoslàvia, el 1945. De tota manera, el 6 d'abril de 1941, quan Iugoslàvia va ser atacada per Alemanya, el seu govern va escapar a l'exili immediatament. Amb aquesta fugida d'un país en guerra, tant la dinastia com el govern de la «primera» Iugoslàvia van deixar de ser un factor decisiu en les lluites que es van desenvolupar als Balcans durant la Segona Guerra Mundial

¹⁵ Henry Seidel CANBY, «*The Saturday Review of Literature* (24-6-1933)», dins Matan (ed.), *Speak Now or Never*, cit., pp. 133-137

Dučić és segurament la figura més controvertida. Va començar la carrera diplomàtica molt jove i després d'una breu estada a Atenes, va arribar a Madrid com a primer secretari d'una missió sèrbia ja abans del final de la Primera Guerra Mundial i s'hi va quedar fins el 1924 quan va assumir la funció de delegat a la Societat de Nacions, a Ginebra. Va tornar a Madrid com a ambaixador del Regne de Iugoslàvia el 1940 i és allà on el va atrapar el final d'aquest estat que es va dissoldre amb el bombardeig nazi de Belgrad el 6 d'abril de 1941. De Madrid, va fugir directament als Estats Units, gràcies a connexions familiars i allà es va convertir ràpidament en un activista de la diàspora sèrbia més xovinista fins a la seva mort el 1943. Els seus textos polítics d'aquest últim període són simplement estremidors. «El poeta Jovan Dučić, que abans de la Segona Guerra afalagava Mussolini i durant la guerra des dels Estats Units atacava amb virulència la major part dels seus anteriors col·laboradors» va quedar inscrit a la història, tanmateix, com un gran diplomàtic, com ho certifica per exemple la publicació de la seva *Acta Diplomática* el 1952.¹⁶

Així mateix, sobre Andrić, en l'àmbit polític, no podem pas tancar els ulls:

Ningú volia contribuir a la restauració de les fronteres d'Albània de 1913. I la dinastia sèrbia va escollir precisament Ivo Andrić perquè definís la seva política albanesa. En un memoràndum secret, datat el 1939 i publicat a Croàcia el 1977, el premi Nobel advoca per la partició d'Albània, l'assimilació dels albanesos catòlics i ortodoxos i la deportació dels musulmans a Turquia —un document nefast que reforça la tesi de Charles Simic segons la qual cal abandonar el mite de la independència crítica dels intel·lectuals.^{17, 18}

¹⁶ Igor GRDINA, «Predgovor», dins Andrej Rahten, *Izidor Cankar. Diplomats dveh Jugoslavij*, Ljubljana, Studia Diplomatica Slovenia, 2009, p. 10

¹⁷ A més de l'episodi comentat en la citació sobre el Memoràndum d'Albània, el servei diplomàtic d'Andrić a Berlín entre el 19 d'abril 1939, quan va jurar el càrrec davant Hitler, i el 5 d'abril de 1941, el dia abans de l'atac a Iugoslàvia, quan tots els diplomàtics iugoslaus van ser declarats *persona non grata* a Alemanya, està també envoltat de molta controvèrsia. Resulta especialment dramàtic que ell, com a ambaixador, podria ser considerat responsable que tota la missió (més de 200 persones) fos confinada a Alemanya i no se'ls deixés abandonar el país i refugiar-se en un país neutral, com preveuen els acords internacionals. Els diplomàtics van ser interrogats per la Gestapo i enviats a Belgrad, on onze diplomàtics van ser detinguts i enviats a les presons o camps de concentració alemanys sota greus acusacions d'espionatge i traïció. Andrić va passar la guerra guardant estricta silenci en l'esfera pública, vivint tot sol en un pis de Belgrad, on va escriure les tres novel·les, *El pont sobre el Drina*, *La crònica de Travnik* i *Senyoreta*, que li donarien fama mundial amb el Nobel de 1961. Després de la guerra, ja el 1946, Ivo Andrić va ser nomenat president de la Unió d'Escriptors Iugoslaus pel govern de Tito. A Iugoslàvia, la Unió d'Escriptors era un òrgan altament polític, com ho demostra la polèmica arran de l'acusació de plagi llançada contra Danilo Kiš als anys setanta i el fet que l'autor es veié obligat a exiliar-se per les pressions rebudes. Miroslav KARULAC, *Andrićeve godine u diplomatiji*, Belgrad, F. Višnjić, 2008

¹⁸ Christopher MERRILL, *Only the nails remain*, Nova York, Rowan & Littlefield, 1999, p. 230

De tots tres, Izidor Cankar és qui va fer una carrera més sòlida en el sentit acadèmic. Va crear pràcticament des de zero els estudis moderns d'història de l'art a la Universitat de Ljubljana i durant molts anys es va dedicar a la tasca docent i la investigació. Les seves contribucions en aquesta disciplina van ser extremadament influents. Escrivia molta literatura també, però no són les seves obres literàries les que li han atorgat un lloc en la història, sinó la seva habilitat política i l'activisme cultural en tots els sentits. La seva connexió amb el món hispànic podria ser prou interessant, però és poc explorada fins ara. Cankar va ser ambaixador iugoslau a Argentina i va residir a Buenos Aires des del 1936 fins al final del Regne de Iugoslàvia, l'abril de 1941. Llavors va acceptar el lloc d'ambaixador al Canadà en nom del govern iugoslau a l'exili a Londres, del 1942 al 1944. Quan va tornar a casa, amb Josip Broz Tito ja de cap d'estat, va ser nomenat ambaixador, del 1945 al 1947, a Grècia. L'any 1947 es va jubilar i ja no va participar activament en la vida estrictament política.

La figura de Izidor Cankar a Dubrovnik és important perquè ell va votar a favor de la resolució en nom del centre eslovè, al contrari que els altres delegats iugoslaus.¹⁹ El president del PEN serbi, Stefanović no es va poder estar de dir que la crema de llibres a l'Alemanya nazi va ser un simple acte vandàlic sense conseqüències, «fet pels estudiants alemanys, borratxos de joventut i d'eufòria per la victòria de la revolució nacional».²⁰ No es tenen dades sobre el vot del centre de Zagreb, ni tan sols se sap si va votar com un centre independent.²¹

De l'informe de Louis Adamic als lectors americans hem de retenir, però, una altra informació ben rellevant: «La majoria dels autors bons o potencialment bons no escriuen o si escriuen parlen de coses que passen fora de Iugoslàvia o en el passat llunya, o totes dues coses». El cas de Miroslav Krleža n'és il·lustratiu:

¹⁹ Predrag MATVEJEVIĆ, «The Fiftieth Anniversary of the P.E.N. Congress in Dubrovnik», *The Bridge* [Zagreb] 1-2 (1984), p. 60

²⁰ *Ibid.*

²¹ No es troba cap menció que els delegats croats haguessin actuat com a representants d'un centre independent ni en el volum de Branko Matan (1993) ni en l'article de Predrag Matvejević (1984), tot i que els dos documents es van fet directament des del PEN croat. Convé saber també que el centre eslovè i el serbi van ser fundats el 1926. El PEN serbi va ser impulsat per Ivo Andrić i tenia entre els seus fundadors els ja esmentats Dučić i Stefanović, com també Miloš Crnjanski, entre d'altres. El PEN de Zagreb es va fundar al febrer de 1927 per l'editor de *Nova Evropa* Ćurin i l'escultor Ivan Meštrović, entre altres. Tots tres centres van deixar de funcionar durant la Segona Guerra Mundial. El primer que es va restablir va ser el serbi, per iniciativa d'Ivo Andrić el 1961. L'any següent, el 1962 funcionava plenament també el centre eslovè. El primer congrés a Bled, que encara se celebra anualment, va tenir lloc el 1965 i és on per primera vegada va participar la delegació de l'URSS com a observadora

Tots els seus llibres i drames importants tracten sobre el passat i parlen de la decadència de la burgesia a Zagreb durant el temps de la Monarquia Austrohongaresa. Es tracta d'estudis socials i històrics extremadament efectius. No tinc cap mena de dubte que aquest autor seria capaç d'escriure drames i novel·les encara més impactants i importants sobre la vida actual a Iugoslàvia; només que si els hagués escrit, no els hauria pogut pas publicar ni ara ni en un futur pròxim.²²

Ivo Andrić, que va guanyar el premi Nobel el 1961, és el millor exemple d'aquesta fugida cap al passat distant per no comprometre's amb les circumstàncies polítiques del seu moment. La seva novel·la *El pont sobre el Drina* (1945) és encara avui llegida arreu com la il·lustració que permet «comprendre» què són els Balcans. És una crònica que abraça diversos segles d'una ciutat bosniana, Višegrad. Però hem de tenir present que l'acció de la novel·la s'acaba el 1914, amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial, just quan cauen les primeres granades austríaques sobre el mític pont. Així, Ivo Andrić va posar conscientment entre parèntesis totes les qüestions roents d'aquest territori i no es va plantejar mai d'explicar el que va passar als Balcans entre 1914 i 1945. I així, em temo, els Balcans viuen encara avui als ulls del món, com un indret atrapat en un temps immemorial que mai arriba ben bé fins al present.

L'orientalisme —l'exclusió de regions senceres del dret a tenir la seva pròpia història i evolució— es perpetua en relació als Balcans fins el dia d'avui. Tot i que Louis Adamic va ser enviat al país dels seus orígens per fer-ne un informe d'expert a la influent societat americana, i tot i que Canby va dedicar unes quatre pàgines elogioses al seu llibre, adreçat a un club de lectors de Nova York ben important, *The Natives' return* (1934) no va aportar res que pogués matisar les velles i inamovibles veritats sobre els Balcans com una zona aïllada, condemnada a patir conflictes constants. Aquesta impressió que els Balcans són una societat atàvica, incapaç de tota evolució, també es manté en el gruixut llibre de viatges *Black Lamb and Grey Falcon* (1941) que va publicar Rebecca West amb un èxit enorme i que es ven encara com una crònica fascinant per a la majoria dels seus lectors —us recordo que l'escriptora britànica havia sigut amant de l'aleshores president del PEN H.G. Wells amb qui va tenir el seu únic fill, nascut el 1914. I així finalment descriuen aquests indrets també les novel·les d'Ivo Andrić, l'únic premi Nobel de les lletres d'aquesta península. És a dir, que és precisament la literatura més divulgada la que va assentar els prejudicis i la incomprensió de l'estructura social i política dels Balcans. Les conseqüències

| ²² Louis ADAMIC, «A Letter from Yugoslavia», cit., p. 39

d'aquesta sordesa tan persistent arriben lluny. Les guerres dels anys noranta del segle XX no poden ser desvinculades d'aquesta indiferència i incomprensió que tant Europa com els Estats Units han mostrat envers els «eslaus del sud».

L'any 1985, Tomaž Šalamun va dedicar una sèrie de poemes satírics, ofensius fins i tot, a la figura de Louis Adamic.²³ Šalamun també es va arribar a forjar el nom com a poeta als Estats Units i va decidir que havia arribat l'hora d'exigir per a la península maleïda un tracte d'igual a igual, sense exotismes ni embelliments. És impossible llegir un poemari com *Una balada per a Metka Krašovec* i no quedar afectat, no veure's obligat a revisar les categories de com jutgem la història i com construïm les identitats, tant la nostra pròpia com la dels nostres eterns rivals i enemics.

Si algun delegat present a Dubrovnik el 1933 va entendre que calia soscar aquests mecanismes de transmissió de mites negatius sobre les realitats distants va ser J. V. Foix. Foix tenia la sensibilitat de veure allò que és fràgil i invisible. La seva contribució relacionada amb aquest congrés no és política en el sentit d'un Ernst Toller, capaç d'articular un discurs que s'ha inscrit en la història i encara commou per la claredat de l'exposició i un compromís ferri amb la veritat.²⁴ Les petites proses que Foix publicava arran del seu viatge i les reflexions escrites a la manera surrealista estan totes tenyides d'un saber poètic que hauria pogut trencar les inèrcies negatives dels anys trenta —però aquesta visió poètica, la que és capaç de matisos, no va guanyar pas, tots ho sabem.²⁵

Diu Foix que els únics estranys que es podien veure aquells dies a les ciutats dàlmates eren els poetes vinguts d'arreu que havien inundat els carrers amb les seves extravagàncies. El poeta afegeix: «No ens tempten les notes de viatge. El turisme ha inhabilitat aquest gènere. Si en llegim, és per a convèncer-nos de llur inutilitat. Retòrica. Sovint retòrica pedant. Alguns d'aquests viatgers —literats o periodistes—

²³ El nom del poble on va néixer Adamic es Blato i significa literalment «fangar». Aquest fet va ser utilitzat per Tomaž Šalamun en una sèrie de poemes satírics contra la figura d'Adamič i el seu entusiasme patriòtic en el seu poemari *Balada per a Metka Krašovec*, 1985. La traducció espanyola de Xavier Farré és de 2013, la meua traducció catalana de 2016

²⁴ Ernst TOLLER, *Die neue Weltbühne* 24 (15-6-1933), dins Matan (ed.), *Speak now or never*, cit., pp. 63-66

²⁵ J. V. FOIX; Josep CARBONELL, *Revolució catalanista*, Barcelona, Monitor, 1934. Com bé sabem, aquest llibre va despertar molta polèmica, fins al punt que va arribar a ser considerat el llibre maleït del poeta: «Per l'acusació estesa d'haver fet un text programàtic del feixisme català, J.V. Foix rebutjà *Revolució catalanista* fins a la fi de la seva vida. [...] Tenia, amb raó, por de ser incomprès i mal interpretat i, és clar, que la seva imatge pública durant la postguerra, políticament i socialment moderada, fos enterbolida pel seu passat radical». Manuel GUERRERO, *J.V. Foix, investigador en poesia*, Barcelona, Empúries, 1996, p. 269

tenen una sensibilitat infantil molt semblant a la dels excursionistes aficionats». Sense saber-ho, J.V. Foix va redimir amb aquesta breu nota segles de menyspreu de la cultura occidental envers els Balcans. Tal com va ser capaç de pintar amb paraules les contradiccions de la seva Catalunya, el poeta en aquest breu viatge sabia mirar l'entorn amb els seus propis ulls i ignorava conscientment els patrons previstos o com diu ell mateix, davant cada monument li «ha calgut que ens deslitteraturéssim».²⁶

«LA CATALOGNE AVEC SA FEMME TOUJOURS D'ACCORD»

No obstant la gravetat dels fets que van ser tractats a Dubrovnik, la pregunta sobre quantes delegacions internacionals van assistir a la reunió de 1933 és un misteri. El més optimista en els seus informes va ser *Le Temps* de París que anunciava la presència de 67 països, mentre que el periòdic nazi *Völkischer Beobachter* informava que n'hi van assistir només 21. *The Manchester Guardian* i alguns altres diaris de l'època, com també l'informe oficial sobre el congrés a *P.E.N. News* del mes de juny, donen la xifra de 26 delegacions.²⁷ Aquesta deu ser la xifra correcta ja que correspon al número de vots comptabilitzats en l'aprovació de la resolució del dimarts 26 de maig de 1933. Es tracta de la resolució que va ser votada a la sessió de la tarda, després de llargs debats, i va provocar que la delegació de Berlín abandonés l'assemblea en senyal de protesta. La votació va donar el resultat de 10 centres a favor, 2 en contra, mentre que 14 delegacions s'hi van abstenir.²⁸

D'entrada, cal fixar-se bé que la resolució aprovada per l'assemblea general no va ser votada amb un entusiàstic sí per la majoria de les delegacions, sinó que aquest resultat indica un equilibri de forces molt i molt precari. En realitat, la delegació del PEN Club de Berlín, formada per Edgar Schmidt-Pauli, Hanns Martin Elster i Fritz Otto Busch, va suscitar a Dubrovnik no pas poques simpaties. Al contrari del que s'acostuma a dir sobre aquest congrés de l'any 1933, la majoria dels PEN clubs presents a Dubrovnik no van refermar que calia reforçar el compromís amb els principis que regeixen l'organització. Al contrari, molts dels delegats presents van afir-

²⁶ Joan DE DÉU DOMÈNECH; Vinyet PANYELLA, *Àlbum Foix*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999, pp. 258-259

²⁷ *Le Temps* (27-5-1933), *Völkischer Beobachter* (28-5-1933), *The Manchester Guardian* (3-6-1933), dins Matan (ed.), *Speak Now or Never*, cit., pp. 56, 74, 79

²⁸ *The Times* (29-5-1933) indica que els vots a favor eren dotze. MATAN (ed.), *Speak Now or Never*, cit., p. 73. El resultat oficial de la votació publicat a *P.E.N. News* del mes de juny 1933 és reproduït a la pàgina 116

mar, si més no amb l'abstenció, la seva tolerància davant les greus purgues que es produïen en la vida política i cultural d'Europa, precedides pel feixisme italià, consolidades a través d'estats dictatorials com la Iugoslàvia del rei Alexandre i finalment l'arribada dels mètodes mortífers dels nazis.

Alguns dels delegats de Dubrovnik es van convertir, els anys a venir, en aferrissats lluitadors per la puresa cultural —i racial— en el sentit de la ideologia nazi. A part del president del PEN serbi, Stefanović, que va ser executat després de la guerra pel seu col·laboracionisme, i els delegats suïssos, hongaresos i grecs que es van oposar obertament a la resolució constitutiva, cal esmentar almenys dos noms més. Jo van Ammers-Küller, d'Holanda, exitosa autora de novel·les d'aire feminista, que li van donar fama internacional entre les dues guerres, va saltar de la cadira cridant després de la votació: «Si Galsworthy fos viu, tot això mai hauria passat! Jo sóc jueva. Però mai ningú m'ho ha retret això. Sempre he treballat per la reconciliació perquè el futur del PEN Club depèn del seu caràcter no polític. I he insistit en aquesta posició tot i que jo sóc jueva. Això significa el final del PEN Club».²⁹ Després de la guerra, les publicacions d'Ammers-Küller van ser prohibides a causa del seu suport públic a l'ocupació nazi, però tanmateix les autoritats no van perseguir-la, i aviat va tornar al mercat, encara que no va arribar mai més a tenir la fama d'abans de la guerra.

El cas molt més greu és el de Grete von Urbanitzky, que encapçalava la delegació austríaca. El 1933, el club de Viena es va esberlar d'una manera irreconciliable entre els autors liberals i els d'ideologia *völkisch* on cal comptar a més d'Urbanitzky també Felix Salter.³⁰ El més probable —no he pogut trobar cap indicació al respecte en cap article o informe— és que les dues delegacions que van votar contra la resolució constitutiva del PEN fossin els alemanys i els austríacs, cosa prou greu en aquest darrer cas ja que encara faltaven cinc anys per l'annexió al Tercer Reich. Després d'aquesta inesperada submissió als principis nazis per part de la seva presidenta, el centre de Viena va convocar el 28 de juny de 1933 l'assemblea on es va aprovar una declaració de protesta contra la «subjugació de l'esperit individual» que condemnava enèrgicament els fets de la primavera alemanya. Hi van firmar 25 membres a favor, mentre 15 membres hi van votar en contra. Els signants d'aquest manifest

²⁹ Aleksandar VIDAKOVIĆ, «PEN Club and the Germans at the Dubrovnik Congress», *Srbski književni glasnik* (16-6-1933), dins Matan (ed.), *Speak Now or Never*, cit., pp. 130-131

³⁰ La seva obra més coneguda és *Bambi* (1923). Es va traduir a l'anglès el 1928 i de seguida va ser un èxit. El 1933, l'autor va vendre els drets al director de cinema Sidney Franklin i aquest va transferir els drets als estudis Walt Disney, que van utilitzar el relat per a la clàssica pel·lícula de dibuixos animats de 1942

«antialemany» de Viena podríem dir que formen part directament de la «llista dels 25 autors que el diari nacionalsocialista *Deutschösterreichische Tages-Zeitung* va titllar com a noranta per cent jueus» i que es llegeix com «la llista prèvia dels autors forçats a l'exili el 1938».³¹

I tanmateix, va ser precisament el PEN austríac a l'exili que, gràcies als esforços de Paul Frischauer, també present el 1933 a Dubrovnik, va aconseguir convertir el PEN Internacional en una *relief organisation* que recolliria ajuda per als escriptors en perill. La carta que demanava fons per fer possible l'acollida temporal d'escriptors amenaçats es va enviar, firmada conjuntament pel secretari general Hermon Ould i la presidenta del PEN anglès, Margaret Storm Jameson, el 16 de juny de 1938. Des d'aleshores no va deixar d'existir aquesta solidaritat entre autors de tot el món en les crisis més greus fins al dia d'avui. Un dels primers autors que va trobar acollida al Regne Unit va ser Hermann Broch, que es va allotjar per uns mesos del mateix 1938 a casa dels seus traductors anglesos, Willa i Edwin Muir d'Escòcia. Muir va ser un dels delegats presents a Dubrovnik i implicat en l'organització del congrés de l'any següent, el 1934, a Edimburg. Per sort és aquest teixit tan viu, dens i solidari allò que va sobreviure de la xarxa PEN després de la trobada de Dubrovnik, però no hem d'oblidar que aquesta victòria de la llibertat no era pas fàcil. No tots els intel·lectuals reunits a la costa dàlmata van saber d'entrada com n'era de perillosa, la ideologia de la puresa. Alguns, com Grete von Urbanitzky o Hermann Burte, no van renunciar mai als seus «ideals».

Per això és important retenir que a Dubrovnik no es va posar a la votació cap mena de condemna explícita del règim nazi. Canby va portar feta des de Nova York una resolució que ampliava i matisava els principis fundacionals aprovats al congrés de Brussel·les de 1927. Estem parlant d'una formulació bàsica de comprometre's a respectar la llibertat d'expressió i afirmar que la literatura no coneix fronteres i que els escriptors, especialment en cas de guerra, es comprometien a respectar les obres d'art més enllà de les passions polítiques o nacionals. Aquesta simple acceptació de la Carta constitutiva [*PEN Charter*] era tot el que s'exigia als delegats presents.³²

³¹ Klaus AMAN, «Die österreichische PEN-Clubs in den Jahren 1923-1955», *Handbuch PEN*, 2014, p. 492

³² Els centres PEN no estan lligats als estats ni tan sols a la representativitat d'una llengua o d'una cultura. Són els membres de cada centre que decideixen les bases de l'associació, però tots es comprometen a respectar els principis de la Carta constitutiva [*PEN Charter*]. Aquests principis van ser, de fet, l'origen dels agitats debats de Dubrovnik. La versió actual va ser aprovada al congrés de Lviv al setembre de 2017

Com ja s'ha dit, sabem que Izidor Cankar, al contrari que les altres delegacions de Iugoslàvia, va votar a favor de la resolució constitutiva que es va aprovar davant l'assemblea general. El mateix va fer J. V. Foix, amb un divertit incident que ell mateix va confirmar en una entrevista. Quan li va tocar emetre el vot públicament i confirmar-ho davant l'assemblea va dir: «La Catalogne avec sa femme toujours d'accord». La menció de la seva esposa, Victòria Gili, amb la qual es va casar el 1931, es veu que li va reportar una fama instantània entre els assistents.³³ Però per molt que hagi volgut convertir ell mateix aquest fet en una anècdota simpàtica de la vida social, la decisió de Foix d'afirmar rotundament el respecte i la comprensió entre les nacions sota totes les condicions l'honora. Havia estat enviat a Croàcia per aconseguir l'aprovació de la candidatura del congrés a Barcelona el 1935 —cosa que es va aprovar per unanimitat—, però és important subratllar que no només va complir amb aquest encàrrec fàcil. Foix va formar part activa d'aquesta silenciosa i difícil revolta al si d'una organització internacional que va significar un punt d'inflexió: «En una època en què ni tan sols la Societat de Nacions ja no censura els seus membres que obertament violen les regles acordades, encara existeix un fòrum públic, el PEN Club, que té el coratge d'aixecar la veu i d'exposar els casos de persecució de la llibertat de pensament».³⁴

Convé conèixer la successió de fets arran l'aprovació d'aquesta Resolució constitutiva amb un cert detall. A la primera sessió del dia 26 de maig, la proposta de Henry Seidel Canby va ser retirada de seguida, abans de la votació, perquè el delegat belga René Lyr [René Vanderhaeghe], en complicitat amb els francesos Benjamin Crémieux, Jules Romains, i molts altres delegats que de seguida es van sumar a la proposta, van voler afinar el text de la resolució. Tot i que sembla que la intenció inicial era condemnar el règim nazi específicament i denunciar els fets recents com la crema de llibres i les noves normes d'admissió al PEN alemany d'acord amb la política de *Gleichschaltung*, va passar tot al contrari. Mentre l'assemblea va seguir amb debats intrascendents, en una trobada «secreta» es van reunir pràcticament tots els delegats amb dret a vot, però sense que el president i el secretari general fossin presents i sense que es redactés cap acta oficial d'aquestes converses confidencials. Els delegats interessats simplement es van retirar a l'hora del dinar per trobar una solució acordada amb la delegació del PEN Club de Berlín. Ja quan van abandonar l'assemblea, la idea era de buscar un compromís que pogués acontentar les dues parts [sic!].

³³ J. V. FOIX, «Entrevista», *L'Opinió* (4-7-1933). Manuel GUERRERO, *J.V. Foix, investigador en poesia*, Barcelona, Empúries, 1996, p. 257

³⁴ Aleksandar VIDAKOVIĆ, «PEN Club and the Germans at the Dubrovnik Congress». *Srbski književni glasnik* (16-6-1933), dins Matan (ed.), *Speak Now or Never*, cit., p. 131

Unes hores després, els tres hàbils negociadors que havia enviat el govern de Hitler —escriptors pèssims i gens coneguts, però grans diplomàtics avesats a aconseguir amb tergiversacions i falses promeses tot el que es proposaven—³⁵ van arribar a la sala on se celebrava l'assemblea amb una proposta que avui costa de creure. Els alemanys van convèncer els francesos i la resta de delegats durant la trobada confidencial que el que calia era aprovar el text —no pas gaire diferent de la resolució primera aportada per Canby des de Nova York, les modificacions eren mínimes— que proclamava principis generals de convivència pacífica, deixar que els alemanys i qui més volgués s'hi abstinguessin i ja està. L'estratègia nazi va funcionar a la perfecció davant tots els delegats que s'havien retirat a la reunió particular. Tots van assumir d'entrada que no hi havia cap problema si no es deixava parlar a l'assemblea Ernst Toller i Schalom Asch, de Palestina, per aportar els seus testimonis sobre la persecució tant dels opositors polítics com dels jueus. A tots els semblava bé que, per evitar confrontacions, es prohibís una discussió, a l'assemblea, que podia influir el vot i les decisions finals.

Per sort, aquest acord secret no va funcionar. El president, H. G. Wells, va avortar l'intent de silenciar l'assemblea i la direcció del PEN a l'instant. Primer va deixar que el secretari general de l'organització, Hermon Ould,³⁶ formulés dues preguntes clau als membres de Berlín: si condemnaven la crema de llibres i si era veritat que havien acordat uns estatuts nous que prohibien als autors alemanys ser membres de l'associació si eren comunistes o d'alguna «orientació semblant». Els de Berlín es van negar a respondre perquè aquestes qüestions no eren a l'ordre del dia [sic!]. L'estratègia bàsica dels nazis va ser en tot moment un formalisme extrem que els

³⁵ La correspondència dels enviats a Berlín, reunida al volum editat per Joseph Wulf, és estremidora. El fet que més crida l'atenció és com els tres informadors es delataven i acusaven entre ells mateixos de fracassos i faltes de diplomàcia. També havien escrit a Berlín detallats informes sobre els altres participants al congrés. Així, la senyora Ammers-Küller ja havia estat de visita a casa de Hanns Martin Elster l'octubre de 1933 i Elster convidava Erich Kochanowski a prendre amb ella una tassa de te amb un *Heil Hitler* com a salutació al final de la carta. També havia recomanat el professor romanès San-Giorgiu com un gran simpatitzant de la causa nazi. Entre els delegats que van donar suport entusiasta als alemanys a Dubrovnik es mencionen també els del centre suís de Berna, Emanuel Stickleberger i Herman Burte. Joseph WULF, *Literatur und Dichtung im Dritten Reich. Eine Dokumentation*, Frankfurt/Berlin/Viena, Ullstein, 1983, pp. 68-101

³⁶ El dia abans de la crema pública de llibres, el 9 de maig de 1933, Hermond Ould va enviar una carta confidencial a Berlín, demanant amb fermesa explicacions sobre les eleccions en el centre i les noves normes d'admissió de membres que van convertir el PEN Berlín en una de les primeres organitzacions completament nazis d'Alemanya. Ernst FISHER, «Das Zentrum in der Weimarer Republik», dins *Handbuch PEN*, 2014, pp. 71-132

permetia esquivar qualsevol condemna directa dels seus actes o dels idearis que defensaven. Després, el president Wells va donar immediatament la paraula a Toller amb la famosa frase «Speak now or never» perquè fins i tot Toller estava disposat a deixar passar l'ocasió i que els delegats votessin, i ell ja parlaria l'endemà.³⁷

És a dir, que els principis constitutius del PEN van ser confirmats l'any 1933 no més per deu delegacions, contra setze països que els van considerar prescindibles, tot i el moment històric. El règim nazi no va ser pas condemnat, ni la delegació de Berlín expulsada formalment. Edgar Schmidt-Pauli, Hanns Martin Elster i Fritz Otto Busch van marxar sols, amb una irada carta de protesta que van entregar en mà a Wells davant de tots els assistents.

A la tardor, els representants del PEN Club de Berlín van ser de nou citats a una reunió de la Junta Internacional a Londres el dia 8 de novembre de 1933. Encapçalaven la junta H. G. Wells com a president, la fundadora Catharine Amy Dawson Scott i el secretari general —la importància del qual en tot l'afer va ser extraordinària— Hermon Ould. Els altres membres de la Junta Executiva eren Hanns Martin Elster (Alemanya), Kanden Bandrowski (Polònia), Antal Rado (Hongria), Svetislav Stefanović (Iugoslàvia) i W. M. Westerman (Holanda). Davant d'aquest grup de representants reunits, Dawson Scott personalment va posar Elster davant el fet: «La junta considera que la clàusula 3 del comunicat als membres del centre alemany [la que prohibia ser-ne membres als comunistes i semblants], datat el dia 16 de març de 1933, és incompatible amb la carta fundacional del P.E.N.».³⁸

Si no renunciava a vetar els membres d'acord amb les idees polítiques, el PEN de Berlín hauria de ser expulsat de la xarxa internacional. Però aquesta expulsió tampoc es va produir mai. Els alemanys van enviar en resposta una carta més irada encara que la de Dubrovnik dient que no volien ser membres d'un club que no reconeixia els principis que ells defensaven. La paradoxa és greu i tan estremidora que l'hem de retenir a la història d'acord amb els fets. El nazisme posava al mateix nivell els drets humans i la seva pròpia ideologia d'exclusió. Totes dues eren una via cap a la pau. La resposta que van enviar a Londres el 18 de novembre deia que el PEN Berlín havia decidit abandonar voluntàriament la xarxa PEN. La nota conclouïa: «Nosaltres, els autors literaris d'Alemanya continuarem treballant per la pau, però seguint l'únic camí que nosaltres considerem com a correcte i reeixit».³⁹

³⁷ TOLLER, *Die neue Weltbühne*, cit.

³⁸ Ernst FISHER, «Das Zentrum in der Weimarer Republik», *Handbuch PEN*, 2014, p. 120

³⁹ *Ibid.*, pp. 120-121

El que defensava la Carta constitutiva del PEN era una visió del món, i els nazis en tenien una altra —i això és tot. El més greu del nazisme va ser exactament això, els seus adeptes mai van estar disposats a reconèixer que la seva ideologia era tan nociva que hauria pogut acabar amb la humanitat. I el més trist és que el 1933 molts altres delegats i intel·lectuals es van posar fàcilment sota la seva influència, abstenint-se en la votació, girant la cara a l'horror.

J. V. Foix tot i la tendra anècdota sobre la votació sembla que va passar pràcticament desapercebut al congrés. Va portar alguns papers i material de divulgació del viatge que avui es conserven a la seva Fundació de Sarrià, on també podem comprovar que el seu passaport va ser expedit just abans d'anar a buscar el vaixell a Trieste i amb aquesta única sortida a l'estranger que va fer acompanyat de la seva esposa, tan recent encara, amb la qual no acabaria compartint la resta de la vida. Foix amb aquella minuciositat que tant el caracteritzava, però, va escriure com una formigueta a les pàgines de *La Publicitat* sobre els detalls més ínfims, més poètics del viatge.

Foix mirava i descrivia des de la seva òptica insubornable, procurava no ser cap activista de res. Possiblement no es va adonar de moltes de les intrigues que he descrit, els complots i les lluites queden molt atenuades en els seus articles informatius sobre el congrés. Però era un home intel·ligent, no es va confondre ni per un instant quant a què havia de votar en nom del seu país.

A Catalunya, la cultura sencera va ser esclafada sense miraments just després d'aquell bell congrés, a la primavera del 1935 a Barcelona. La trobada de 1935 va ser digna d'un club que es preocupa sobretot d'entretenir els seus socis. Els delegats van fer un màxim de dues hores de reunions al dia, la resta es repartia en visites a museus i recepcions, banquets i sopars «per rigorosa invitació personal», passeigs i viatges. Els assistents van tenir l'oportunitat de passar un cap de setmana sencer a Mallorca i entre els documents podem trobar la instrucció sobre el dinar fred que els esperava a l'hotel: «Els senyors viatgers a Mallorca són pregats de reclamar dels hotels les cistelles del dinar per a les excursions. Altrament si desitgessin menjar calent als restaurants de Sóller, Pollença o Porto-Cristo havien d'abonar l'import corresponent». El món feliç just abans de ser anul·lat...

Què va passar després? Tal com va apuntar Stefan Zweig en el títol del seu famós llibre, el món d'ahir simplement es va acabar. Però al congrés de Barcelona, sense que probablement avui ningú a Catalunya sigui conscient de la importància d'aquest fet, hi va assistir també France Bevk: «La independència del nostre club va fer possible que elegíssim France Bevk, un dels nostres membres, encara que tin-

gués només la nacionalitat italiana i vivia a Itàlia».⁴⁰ Una quarta part de l'Eslovènia actual va formar part d'Itàlia entre 1918 i 1943, des de l'any 1920 aquests territoris van ser sotmesos a una política repressiva sistemàtica, amb una violència i coacció que afectava totes les facetes de la vida. Bevk, autor de llibres entranyables per als infants, de novel·les compromeses i d'escrits autobiogràfics, no va deixar cap petja en la cultura catalana. Però el fet és que va ser a Barcelona com un autor més, l'hospitalitat d'aquest club dels clubs li va permetre sentir-se un home lliure per uns dies, un igual entre els escriptors de tots els altres països. Aquest és un valor que el PEN ha conservat fins avui i que no hauríem de negligir mai, la importància que poden tenir les reunions no només per allò que es diu i es fa, sinó també perquè permeten a les persones i els pobles oprimits, en perill de desaparició, ser encara part del món de la cultura i del futur. En lloc de la conclusió, aquestes esperançadores paraules de France Stelè sobre la trobada a Barcelona...

Les dificultats més grans les va haver d'afrontar el club a causa del centre italià el president del qual, Marinetti, no només aprovava la guerra d'Abissínia, sinó que la va glorificar i justificar. Durant el 13è congrés a Barcelona va sorgir la pregunta sobre si depositar les armes i desmembrar l'organització. Era un cercle petit, fet de països petits que s'arrapava a la fe que el P.E.N. Club —o millor dit, la idea que hi ha darrere— constituïa una mena de poder protector i per això van advocar que s'havia de conservar l'organització.⁴¹

H. G. Wells va dimitir a Barcelona com un «home desil·lusionat». Malgrat tots aquests obstacles, els lligams entre els escriptors i poetes es van mantenir sempre. La relació entre Eslovènia, Croàcia i Catalunya es va demostrar especialment fructífera i al principi estava impulsada directament a través dels centres PEN. Va arribar així la traducció d'una antologia de Srečko Kosovel al català (1985) i d'una antologia de Martí i Pol a l'eslovè (1983), precedides per una antologia general de la poesia catalana en eslovè (1981) i seguides per l'antologia seleccionada i traduïda per Tonko Maroević, com el primer traductor que podria encarar-se a la traducció directa entre el català i el croat el 1985, amb el títol *Bikova koža* [*La pell de brau*].

Quan jo vaig començar a traduir, ja hi havia molta feina feta, només calia treure la pols dels llibres aleshores mig oblidats i seguir el camí traçat. Vaig traduir

⁴⁰ France STELÈ, «In Commemoration of the thirteenth anniversary of the 11th International Congress of the P.E.N. Club» (1963), dins Matan (ed.), *Speak Now or Never*, cit., pp. 153-157

⁴¹ MATAN (ed.), *Speak Now or Never*, cit., p. 156

Foix com un dels primers llibres, triat per mi mateixa. Era el poeta que més em va commoure en aquells primers anys del meu exili voluntari i l'adaptació a un nou país, perquè en la seva prosa tan estranya d'entrada, jo hi reconeixia el país on vaig anar a parar. Entenia, a través dels seus ulls, com miraven els catalans les seves circumstàncies i reconeixia les armes que van desenvolupar per sobreviure dins de les esquerdes en una paret vertical, en un món que els era sempre hostil, sense llengua, sense espai per créixer.

Foix representa un de tants autors catalans marcats per la dictadura que van saber obrir un espai que no existeix i instal·lar-s'hi i viure dins d'aquest cercle d'art —fins al punt d'eixamplar els horitzons del món sencer. La seva actitud i la seva creativitat no és mesurable amb els paràmetres objectius de la vida política estandarditzada. En casos com el seu, l'art és un espai autònom, conquerit a consciència i per això té capacitat de transformar l'entorn, pot provocar canvis revolucionaris en la vida social i política, des d'aquestes esclertes gairebé invisibles.

En un vídeo que encara és fàcil trobar a la xarxa, Pau Casals fa una classe magistral de violoncel i insisteix a l'alumna que cal trobar espai per agafar aire allà on les notes no deixen ni una fracció d'instant per respirar. No és allò que està escrit, li diu, sinó l'emoció que cal transmetre.⁴² I és aquesta emoció la que, al final, és capaç de modificar el món i fer-lo més habitable. L'art i la creativitat tenen la capacitat de socavar els règims i les dictadures, fan espai allà on no n'hi ha. L'art i la literatura catalanes van ser durant el franquisme una explosió que va enderrocar les parets de la presó on aquesta cultura havia de morir condemnada. Per això, els colors d'un Joan Miró o d'un Joan Ponç s'il·luminen des de dins encara ara.

Al Dubrovnik de 1933, molts havien passat per experiències dramàtiques, com Ernst Toller. Altres, com J. V. Foix, retien visita a un club des de la seva còmoda vida en un país pròsper i amb ganes de créixer; a Espanya aleshores encara no es podien intuir els núvols negres d'abans de la tempesta. Però el poeta sabia que calia votar perquè tenia memòria, memòria històrica d'un poble oprimint i lluitador. Per molt agradables que fossin les passejades vora mar o dos anys més tard, aquell sopar refinat a l'hotel Ritz, els membres dels «clubs» PEN no es reunien per fer societat. Creien en un món millor, hi creien molt. I els que ara som aquí, som deutors seus, perquè sense organitzacions com aquesta, ni Europa ni el món no serien el que són. ◀

⁴² Agraïxo a Ira Zorko d'haver-me cridat l'atenció sobre aquest instant de la lliçó de Pau Casals